

Marcin Zarzecki

Wymiary konfliktów oraz cykle rozwoju protestu społecznego w badaniach Polskiego Pomiaru Postaw i Wartości

Uniwersyteckie Czasopismo Socjologiczne nr 6, 68-82

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Marcin Zarzecki,
Instytut Socjologii UKSW w Warszawie,
Katedra Socjologii Religii,
E-mail: m.zarzecki@uksw.edu.pl

WYMIARY KONFLIKTÓW ORAZ CYKLE ROZWOJU PROTESTU SPOŁECZNEGO W BADANIACH POLSKIEGO POMIARU POSTAW I WARTOŚCI

Abstrakt: Autor, posiłkując się koncepcją Seymour'a M. Lipseta, przedstawiciela kluczowych badań nad postawami wyborczymi, modelem partycypacyjno-kooperacyjnym Gerharda Lensky'ego oraz teorią demokracji Giovaniego Sartori postawił tezę o warunkowaniu podmiotowości obywatelskiej wielkomięskim stylem życia. Badanie PPPiW dostarczyło charakterystyk członków zbiorowości deklarujących określone postawy obywatelskie i polityczne umożliwiając wstępną segmentację warszawskiego rynku politycznego. W konsekwencji skonstruowano obraz kultury obywatelskiej warunkowany profilem społeczno-demograficznym. W tekście zaprezentowano także aktualne parametry poczucia podmiotowości obywatelskiej, rozkłady opinii dotyczących systemu demokratycznego, demokratycznie obieranych elit władzy i przywództwa politycznego, poziomu zaangażowania w działalność formalnych organizacji i stowarzyszeń (NGO's). Zaprezentowana w tekście analiza danych PPPiW zgodna jest z interpretacją działań protestacyjnych podejmowanych w ramach demokracji proceduralnej przeprowadzonej przez Samuela Barnes'a. Traktując protesty społeczne jako akty działań podlegające determinowanej technologicznie i światopoglądowo ewolucji działań kontestacyjnych (adekwatnie do historiozoficznego ujęcia Charlesa Tilly'ego) analizowano formy oraz kanały protestu społecznego. Zbiór PPPiW pozwolił zatem na opisanie i do pewnego stopnia walidowanie deklaracyjnych form i kanałów protestu na podstawie zmiennych dotyczących skali partycypacji w działaniach protestacyjnych, wykorzystywaniu bezpośrednich (np. manifestacyjnych) i pośrednich (np. bazujących na bojkocie konsumenckim) aktach kontestacji społeczno-politycznej.

Słowa kluczowe: protest społeczny, kultura obywatelska, podmiotowość obywatelska, bojkot konsumencki, PPPiW.

WPROWADZENIE

Socjologiczne ujęcie protestu społecznego, pozycjonujące analizę w obrębie empirycznych nauk społecznych, w ramach dyscypliny redukującej perspektywę normatywną, akcentującej wagę faktu empirycznego jako niezbywalnego elementu wiarygodnego wnioskowania wyznacza metodę interpretacji form i repertuaru działań zbiorowych. Bazując na materiale faktograficznym pochodzącym z badania serii PPPiW 2010 pragniemy dokonać nader uproszczonego, surowego i arbitralnego opisu rzeczywistości społecznej, której towarzyszy znaczący poziom zaangażowania afektywnego i mobilizacja kapitału społecznego będące przy tym kryterialnym czynnikiem konstruowania postaw obywatelskich. Kultura obywatelska determinowana jest przeciwieństwami intencjonalnymi aktami społecznych działań, które aktywizując obywateli konstruują i podtrzymują świadomość wspólnoty interesów i wartości. Interpretacja form protestu społecznego zintegrowana jest z socjologiczną analizą nowych ruchów

społecznych kontestujących dominującą kulturę, reżim polityczny lub stanowiących po prostu zorganizowaną formę sprzeciwu obywatelskiego. Podkreślmy jednak wyraźnie, protest społeczny jako metoda mobilizacji społecznej winien być traktowany w sposób neutralny aksjologicznie, stanowiąc instrumentarium mobilizowania i integrowania jednostek w posiadające wspólnotę interesów zbiorowości. Mobilizacja społeczna kształtuje postawy wspierające powstawanie społeczeństwa obywatelskiego.

Demokracja i obywatelskość (w sensie aktywizacji lokalnej i partycypacji społecznej) są wartościami autotelicznymi, które pojawiły się na firmamencie życia publicznego i jednostkowego między innymi wskutek rozwoju aktów protestu społecznego. Systematyczne i pozbawione uprzedzeń przesłedzenie epok historycznych uzmysławia nam, że podstawą różnic w stylach życia są nie tyle konsekwencje rozwoju gospodarczego i technicznego, ale przede wszystkim bardziej subtelne zmiany w możliwościach rozpowszechniania i wdrażania wartości i idei. Pojawienie się druku, następnie kultury posttypograficznej, powstanie „Galaktyki Gutenberga”, usprawniły i umasowiły procedurę przekazu idei wprowadzając między innymi kategorię narodowej, później globalnej mody, dostarczyły ujednoczonych pojęć i potrzeb uprzednio nieuświadomianych sobie przez klasy społecznie upośledzone.

Gwałtowny wzrost ilości ruchów kontestacji kulturowej w dwudziestym wieku, zaktywizował socjologów do konstruowania innowacyjnych teorii interpretujących to zjawisko socjo-kulturowe. Dostępna aparatura pojęciowa, schematy interpretacyjne i metodologia badań w sposób ograniczony mogą być stosowane do analizy społeczeństw w dobie ponowoczesności („społeczeństw ryzyka” U. Beck). Klasyczne interpretacje Alaina Touraine’a, Clusa Offego, Ernesto Laclau i Chantal Mouffe oraz Immanuela Wallersteina nadal stanowią podstawę dla badań czy analiz nowych ruchów społecznych, ale uzupełniono je o bardziej szczegółowe koncepcje. Celem niniejszej analizy jest zaprezentowanie, w oparciu o współczesne teorie i badania socjologiczne PPPiW 2010, form protestu w aglomeracji miejskiej (na terenie miasta stołecznego Warszawa) stanowiących przyczynek do analizy pogłębionej konfliktów społecznych i ruchów protestu społecznego w Polsce. Wymaga to zastosowania instrumentarium metodologicznego różnych subdyscyplin socjologicznych: socjologii polityki, socjologii religii, socjologii kultury oraz socjologii zmiany społecznej i ruchów społecznych. Wielowymiarowa analiza pozwoli na spójny i klarowny opis struktury ruchów, mechanizmów petryfikacji ruchów, stosowanych kanałów mobilizacji społecznej oraz na wyodrębnienie zespołu cech charakteryzujących jednostki akceptujące przekaz ideologiczny grup kontestacyjnych.

METODOLOGIA

Podstawą analizy są dane pochodzące ze zbioru serii badawczej Polski Pomiar Postaw i Wartości. PPPiW jest corocznym badaniem diachronicznym realizowanym na próbach reprezentatywnych dla populacji dorosłych Polaków, uzupełnianym o pomiary bardziej ograniczone terytorialne oraz o badania pogłębione typu IDI wśród wyodrębnianych zbiorowości społecznych. W celach analitycznych wyabstrahowano podzbiór dotyczący Metropolitalnego Obszaru Warszawskiego. Fundamentalnym i nader ogólnym celem konstrukcji podzbioru było zdobycie aktualnych danych (z 2010 roku) dotyczących opisowych charakterystyk statystyczno-socjologicznych mieszkańców Warszawy – zarówno warszawiaków, jak i warszawian. Narzędzie badawcze składało się z 6 modułów tematycznych tworzących omnibusowy kwestionariusz wywiadu socjologicznego typu *face to face*. Spektrum analizowanych problemów obejmowało

następujący zakres zagadnień: kultura małżeństwa i rodziny, kultura indywidualizmu i konsumpcji, czas wolny, kultura religijna, ekologia i styl życia oraz kultura polityczna i obywatelska. Graniczne przedziały liczbowe dotyczące losowań w obrębie gniazd statystycznych odzwierciedlały rzeczywiste proporcje (próba zrealizowana wynosi $n=1080$ respondentów). Margines błędu przy poziomie ufności 95%, $n=1080$ oraz wielkości populacji Warszawy (dane GUS) wynosi 2,09%. Zastosowano jeden z modeli losowania z prawdopodobieństwem proporcjonalnym do wielkości - PPS. Zgodnie ze standardami statystyki publicznej użyto schematu losowania Hartleya-Rao. Swoistym nasyceniem treściwym badania statystycznego PPPiW było badanie jakościowe typu IDI zrealizowane wśród uczniów warszawskich publicznych i niepublicznych liceów ogólnokształcących w roku 2010 (119 wywiadów semistrukturyzowanych).

KONCEPCJE

Fundamentem interpretacji jest przekonanie, iż siatka pojęciowa i instrumentarium tradycyjnej socjologii bazowały na kategoriach, których podstawą były dwa opozycyjne względem siebie modele społeczeństwa: tradycyjnego i industrialnego. Przejście z jednego do drugiego modelu interpretowano jako wzorcowe typy radykalnych/rewolucyjnych zmian społecznych, których pierwotnym symptomem była mobilizacja społeczna w postaci ruchów protestu społecznego. Zorganizowane działania kontestacji politycznej i kulturowej w swych konsekwencjach skutkować miały transformacją systemu lub układu społecznego. Powiązanie systemu ideologicznego z odrębnością oraz samoświadomością działania zbiorowego prowadziło przy tym do paradoksalnej sakralizacji organizacji i ruchów społecznych przez deifikowanie idei i ich twórców. Być może z tego względu Max Weber porównywał partie proletariackie do sekt religijnych [Krasnodębski 2000: XXX]. Zresztą nie był prekursorem w tym zakresie, ponieważ Lucien Varga, Luigi Sturzo czy Hans Joachim Schoeps z upodobaniem określali mianem religii rodzące się w Europie ruchy socjalistyczne i faszystowskie. Literackie badania totalitaryzmu jako religii znajdziemy z kolei w tekstach z lat 30-tych Franza Werfla, Hermanna Brocha i Roberta Musila [Zob. Ostendorf 2004-2005; Meier 2003-2004].

Intrygujące podejście do społecznych ruchów kontestacji politycznej i kulturowej zaproponował Eric Voegelin. Mianem gnozy politycznej określał on prądy ideologiczno-filozoficzne oraz ruchy masowe w postaci faszyzmu, komunizmu, i liberalizmu, które dyskutowały myśl społeczną i polityczną opartą na ideach antycznych lub/i chrześcijańskich. W pracy pt. *Die politischen Religionen* Voegelin zaprezentował autorską koncepcję masowych ideologii będących zeświecczonymi surogatami doktryn religijnych, zaś w opublikowanej w 1952 roku pracy pt. *Nowa nauka polityki (The New Science of Politics)* posługiwał się terminem „gnoza” w stosunku do nowożytnych ruchów masowych i ich ideologii. Zdaniem Voegelina każdy ruch społeczno-polityczny, którego celem jest budowa doskonałego społeczeństwa, na wzór zwolenników Owena lub Fourrierystów, jest uzurpacją władzy i dążeniem do uprawomocnienia wizji społeczeństwa pozbawionego moralnego rdzenia [Legutko 1985:133]. Egzemplum wskazywanym przez autora *Nowej nauki polityki* były w tym przypadku komunistyczne i faszystowskie utopie społeczne.

W społeczeństwie nowoczesnym, czy jak chce Jurgen Habermas - społeczeństwie późnej nowoczesności, zbiorowości, w której „tradycyjne i instytucjonalne formy pokonywania lęku i niepewności w rodzinie, małżeństwie, w rolach przypisanych płci, w świadomości klasowej

i w odwołujących się do niej partiach politycznych i instytucjach tracą na znaczeniu” [Beck 2000] rozwój form protestu obywatelskiego przebiega według różnych cykli. Z perspektywy życia codziennego owa niepewność przybiera postać subiektywnego lęku przed utratą podstawowych, materialnych warunków bytowania, utratą możliwości zarobkowania, lęku przed degradacją społeczną i wykluczeniem, niezaspokojeniem potrzeb afiliacyjnych oraz brakiem tożsamości oraz indywidualności. Tradycyjny porządek, w którym jednostka rodzi się i wzrasta otoczona systemem reguł zachowania istniejących jako niezmiennie elementy natury, zastąpiony zostaje siecią stosunków społecznych, w znacznym stopniu, uzależnionych od autonomicznych decyzji podejmowanych przez jednostki. Z drugiej strony w społeczeństwach późnej nowoczesności, interakcje oparte na hierarchiczności charakteryzują każdą formę instytucji i organizacji społecznej. Nie jest to przyporządkowanie bazujące na fizycznej przewadze lecz na konformizmie społecznym, na socjopsychicznych mechanizmach permanentnego lęku przed społecznym wykluczeniem, ekskluzją społeczną, stygmatyzacją i marginalizacją, brakiem akceptacji w rodzinie, w szkole, w grupie rówieśniczej czy w pracy zawodowej. Siła oddziaływania agend konformizujących jest niemniej przemożna we współczesnym społeczeństwie jak w społeczeństwach tradycyjnych. Ład życia publicznego gwarantowany jest przez różnorodne techniki konformizacji. Akceptacja szerokiego podejścia do badania protestu jako metody kształtowania indywidualności ujawnia swą moc eksplikacyjną, gdy zauważymy, iż właśnie wyznawane wartości i normy są fundamentem osobowości „sterującym” potrzebami i motywami jednostek. Wybór systemu wartości nie jest wyborem wolitywnym i w pełni egalitarnym, jest raczej siecią wpływów, instytucjonalnych procesów i rzecz oczywista indywidualnych doświadczeń, których geneza także jest społeczna. Poszukiwanie alternatywnych rozwiązań problemów egzystencjalnych jest częścią składową stylu życia, a bunt staje się elementem zachowania nawet pozorów autonomiczności i woluntaryzmu podejmowanych decyzji.

W społeczeństwie obywatelskim, pluralistycznym i multikulturowym, niezbędne wydają się klarowne reguły współpracy i instytucjonalne procedury mobilizacji zasobów społecznych. Wydaje się, że niezależnie od poziomu instytucjonalnego czy świadomościowego w społeczeństwie nowoczesnym zdolność do wyrażania sprzeciwu wobec kultury lub systemu władzy uobecniając i redukując konflikty społeczne pełni rolę funkcjonalnego integratora. Owa perspektywa ukazująca akty sprzeciwu społecznego jako funkcjonalne elementy systemu wynika bezpośrednio z socjologicznych koncepcji Ralfa Dahrendorfa i Lewisa Cosera [Zob. Coser 2009, s. 44]. Badacze stosując metody komparatystyki społecznej przeprowadzili makrosocjologiczne analizy porównawcze interpretując procesy i zjawiska dominujące w świecie współczesnym. Konflikty rozpatrywali w kontekście poszukiwania ich społecznych uzasadnień. Teorie strukturalno-funkcjonalne oraz klasyczne tezy Marksowskie i marksistowskie traktowali jako rezerwuari instrumentarium pojęciowego umożliwiającego zrozumienie i wyjaśnienie globalnych systemów politycznych i ekonomicznych. Powiązanie wzorców normatywnych z gospodarką, relacjami władzy i podporządkowania, a także regułami zbiorowego konstruowania tożsamości pozwoliło na identyfikację podstawowych pól problemowych społeczeństwa przemysłowego, a w wymiarze satelitarnym zagadnień związanych ze społeczeństwem globalnym. Idea funkcjonalnego lub integratywnego konfliktu umożliwiła wyjaśnienie najważniejszych przemian w obrębie struktury społecznej, gospodarki rynkowej, sfery władzy i polityki, porządku normatywnego, w obszarze mentalności i stylu życia. Dowartościowanie konfliktu społecznego było w ujęciu Dahrendorfa systematyczną próbą odpowiedzi na pytanie: jaki ład społeczny na świecie konstytuuje się w rezultacie przemian w obszarze porządku normatywnego,

gospodarczego, politycznego i kulturowego. Punktem wyjścia analizy było także uznanie aktów protestu społecznego za naturalną konsekwencję procesu leżącego u podstaw konstruktów określanego mianem społeczeństwa. Sieć interakcyjna konstytuująca życie społeczne umożliwia transmisję wzorów realizowanych we wszystkich dziedzinach kultury, restytuując i utrwalając trzon aksjologiczny stanowiący o spójności ludzkich społeczności, ale w żaden sposób nie podważa to funkcjonalnego wymiaru konfliktu.

BADANIA

Procesy poszerzania repertuaru działań politycznych, społecznych i kulturowych o zbiór działań kontestacyjnych stanowią analityczny *leitmotiv* niniejszego tekstu poświęconego wielkomięskim formom protestu społecznego. Zaprezentowana w tekście analiza danych PPPiW 2010 zgodna jest z interpretacją działań protestacyjnych podejmowanych w ramach demokracji proceduralnej przeprowadzonej przez Samuela Barnes'a. Zaproponowany przez Barnes'a indeks alternatywnych form politycznego zaangażowania obejmuje pozycje, które znalazły odzwierciedlenie w narzędziu badawczym PPPiW 2010. Istotnym w tym wymiarze było uzyskanie w warunkach polskich odpowiedzi na postulat Barnes'a z 1979 roku: „*W rozwiniętych społeczeństwach przemysłowych bezpośrednie akcje polityczne przestały być uważane za demagogię czy za przejaw postawy antysystemowej*” [cyt. za Della Porte, Diani 2009: 184].

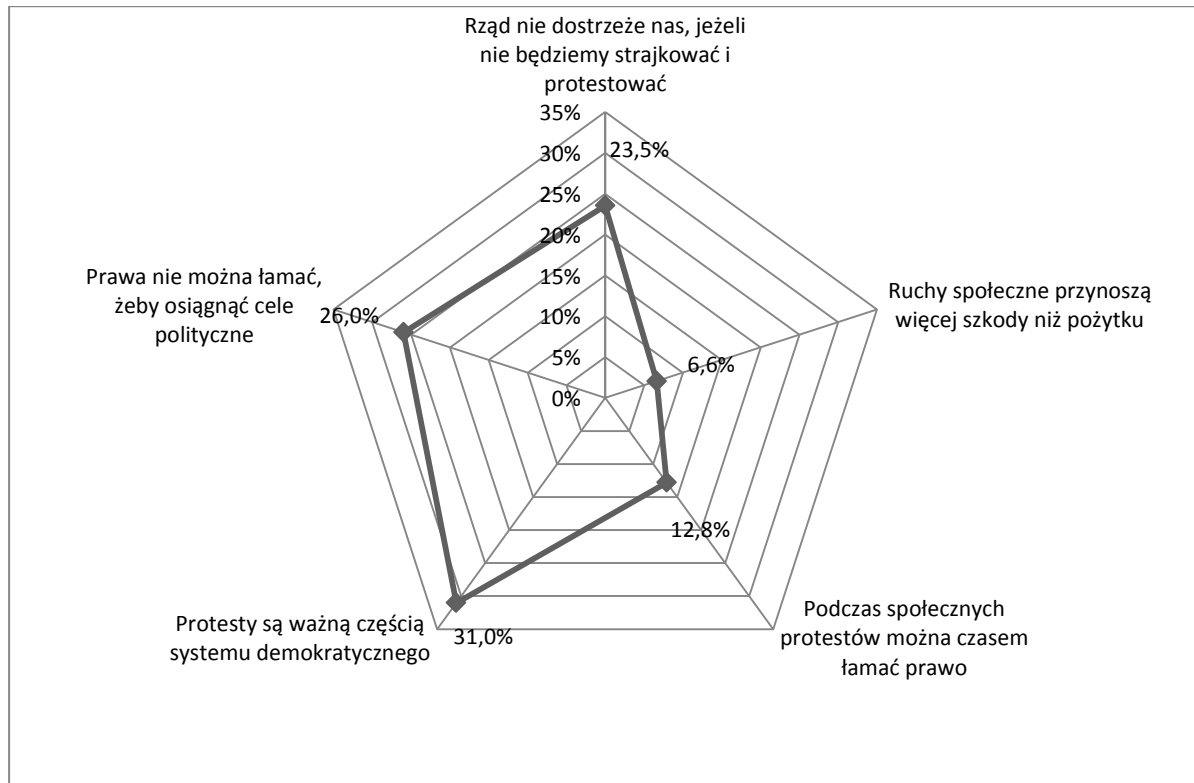
Ogólna ocena idei protestu społecznego jako formy działania obywatelskiego jest wśród badanych mieszkańców Warszawy pozytywna. 31% respondentów zgadza się z twierdzeniem, iż *Protesty są ważną częścią systemu demokratycznego*, dla 23,5% badanych *Rząd nie dostrzeże nas, jeżeli nie będziemy strajkować i protestować*. Jedynie 6,6% mieszkańców Warszawy nie kwestionuje tezy o szkodliwości ruchów społecznych, zaś 26% zgadza się z twierdzeniem, iż *Prawa nie można łamać, żeby osiągnąć cele polityczne* (przeciwnego zdania jest 12,8% badanych) – Wykres 1.

W interpretacji należy podkreślić, iż poszczególne frakcje odpowiedzi dotyczą jedynie wskazań pozytywnych traktowanych jako wielokrotne układy odpowiedzi i zliczanych do sumy 100%. Wydaje się, że stosunek mieszkańców Warszawy do aktów protestu społecznego jest zdecydowanie aprobujący przy zachowaniu reguły nie przekraczania obowiązujących aktów prawnych. To zrównoważone podejście do sprzeciwu obywatelskiego ogranicza repertuar form protestu do uznawanych i tolerowanych w systemie demokratycznym. Eskalacje konfliktu oceniane są negatywnie w kategoriach naruszania nie tylko obowiązującego prawa, ale przede wszystkim porządku normatywnego. Świadczyć to może o dążeniu obywateli do neofickiego przestrzegania procedur demokratycznych, które w rozwiniętych demokracjach są w ramach eskalacji protestów celowo podważane. Przekroczenie reguł jest bardziej radykalną formą sprzeciwu i wynika z poszukiwania innowacyjnych aktów sprzeciwu włączając nowe formy obywatelskiego nieposłuszeństwa.

Wszystkie charakterystyczne cechy podejścia do protestu społecznego, czyli postawa akceptacji opartej na demokratycznych procedurach w większym stopniu obejmuje odpowiedzi kobiet niż mężczyzn (Wykres 2). W zakresie każdego z itemów kafeterii kobiety o kilka punktów procentowych częściej niż mężczyźni aprobaują poszczególne stwierdzenia. Kobiety o 6,8 punktów procentowych częściej niż ujawnia się to w deklaracjach mężczyzn wskazując, iż *Rząd nie dostrzeże nas, jeżeli nie będziemy strajkować i protestować* i o 7,2 punktów procentowych częściej podkreślają, iż *Prawa nie można łamać, żeby osiągnąć cele polityczne*. Zbiorowość kobiet wydaje się

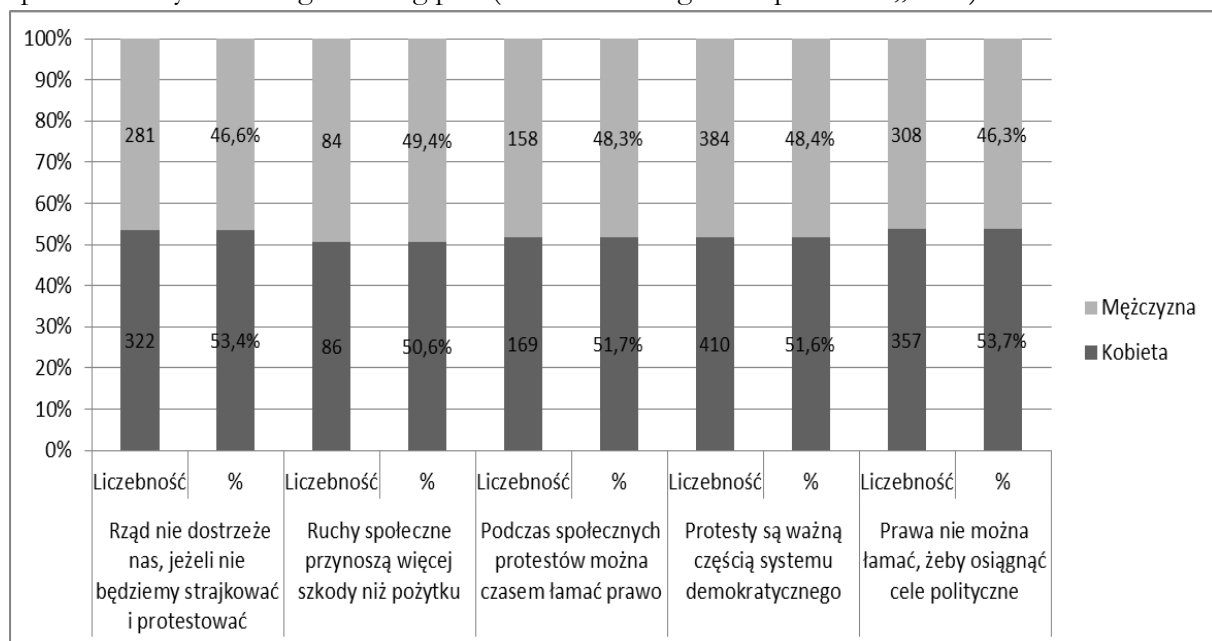
bardziej zdecydowana niż frakcja badanych mężczyzn w opiniach dotyczących form protestu społecznego w systemie demokratycznym i wagi protestu dla kształtowania opinii publicznej.

Wykres 1. Opinia respondentów wobec aktów protestu społecznego i ruchów sprzeciwu obywatelskiego (% zliczeń kategorii odpowiedzi „Tak”)

Źródło: opracowanie własne

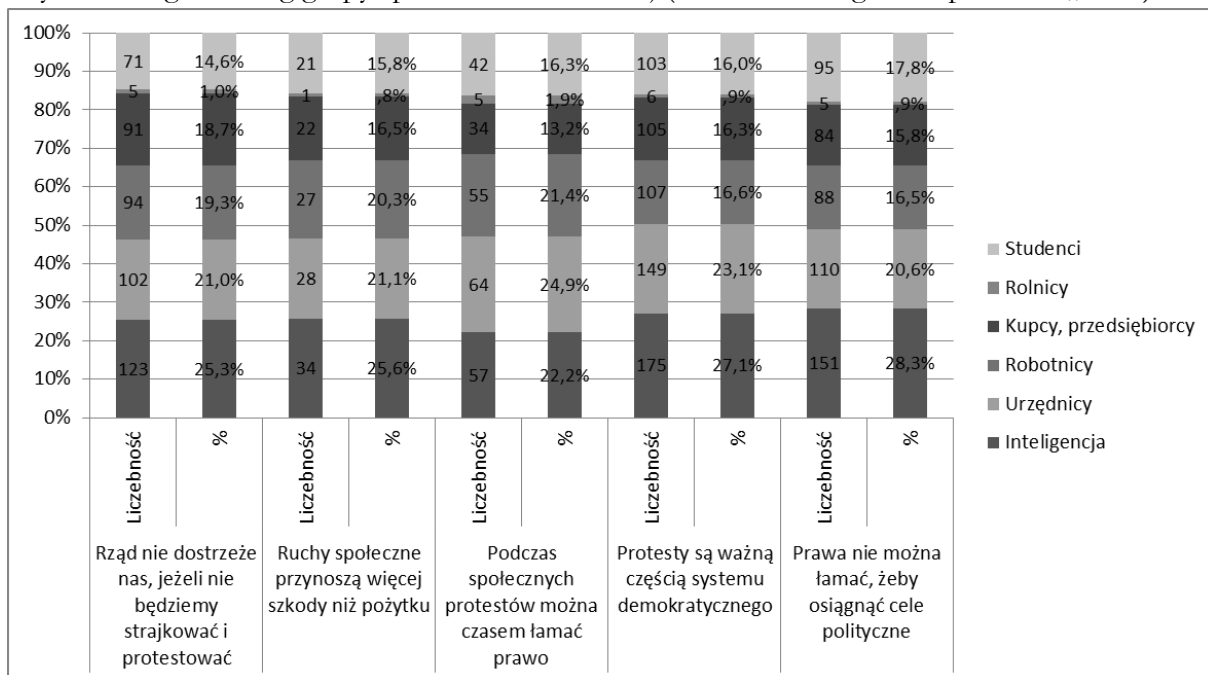
Wykres 2. Opinia respondentów wobec aktów protestu społecznego i ruchów sprzeciwu obywatelskiego według płci (% zliczeń kategorii odpowiedzi „Tak”)

Źródło: opracowanie własne $r=0,46$

W przeciwieństwie do zmiennej płeć stan cywilny nie jest determinantem opinii respondentów względem protestu obywatelskiego. Symetria wskazań pokrywa się z symetrią wielkości frakcji i nie pozwala na wyodrębnienie dominującej kategorii. Analiza korelacyjna umożliwia jedynie wskazanie na występowanie powiązania między kategorią kawaler/panna a zwiększoną częstością pozytywnych odpowiedzi wobec postawionych stwierdzeń. Postawy wobec aktów protestu społecznego determinowane są natomiast przynależnością do grupy społeczno-zawodowej (Wykres 3). Niewątpliwie struktura społeczno-zawodowa mieszkańców Warszawy nie pozwala na zweryfikowanie klasowo-zawodowej teorii konfliktów społecznych, a dane pomiaru PPPiW 2010 dostarczają informacji w zakresie strukturalnie i przestrzennie ograniczonym. Nie mniej korelacje ujawniają interesujące powiązanie odpowiedzi pozytywnych z przynależnością do grupy społeczno-zawodowej. Intryguje fakt popierania aktów sprzeciwu obywatelskiego przede wszystkim przez reprezentantów inteligencji i urzędników. Robotnicy i kupcy (wraz z przedsiębiorcami) stanowią frakcję statystyczną, która w mniejszym stopniu niż inteligencja aprobuje protest jako formę działania obywatelskiego. Być może należy interpretować to większym poziomem świadomości obywatelskiej i potrzebą zaangażowania charakteryzującą przedstawicieli inteligencji niż respondentów z innych grup społeczno-zawodowych.

Wykres 3. Opinia respondentów wobec aktów protestu społecznego i ruchów sprzeciwu obywatelskiego według grupy społeczno-zawodowej (% zliczeń kategorii odpowiedzi „Tak”)

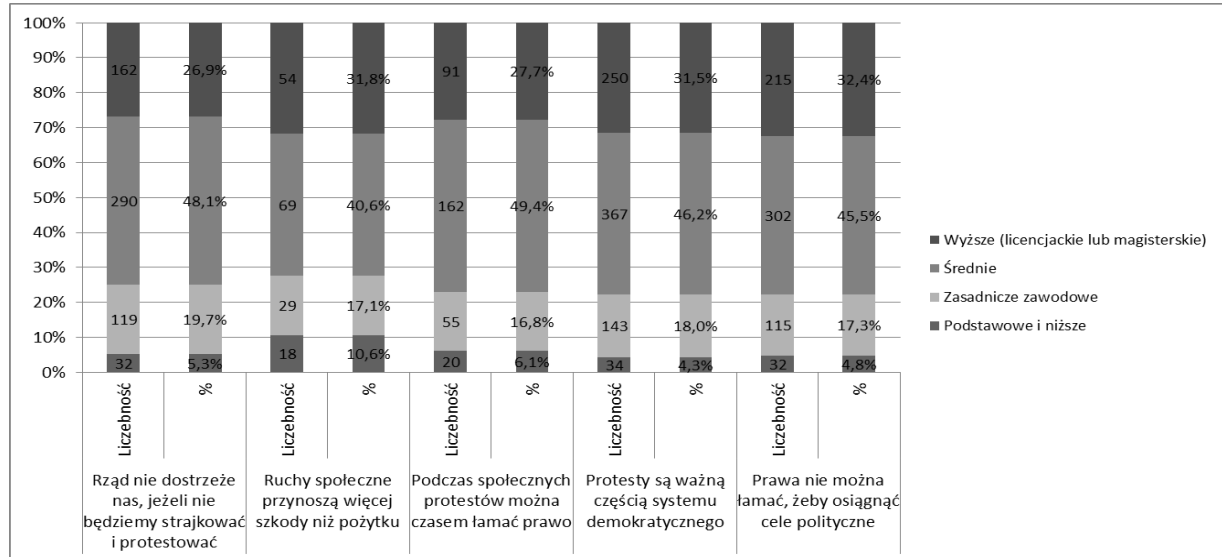

Źródło: opracowanie własne $r=0,52$

Odsetek respondentów z wykształceniem średnim i wyższym dominuje wśród zwolenników protestu społecznego jako legitymizowanej społecznie formy sprzeciwu obywatelskiego (Wykres 4). Badani z wykształceniem zasadniczym zawodowym oraz podstawowym i niższym w najmniejszym stopniu uznają protest za rodzaj aprobowanego działania obywatelskiego. Korelacje potwierdzają uprzednią tezę o wpływie świadomości

obywatelskiej na postawy wobec protestu społecznego. Zakładamy bowiem związek poziomu wykształcenia respondenta z kulturą polityczną i wiedzą na temat procedur demokratycznych.

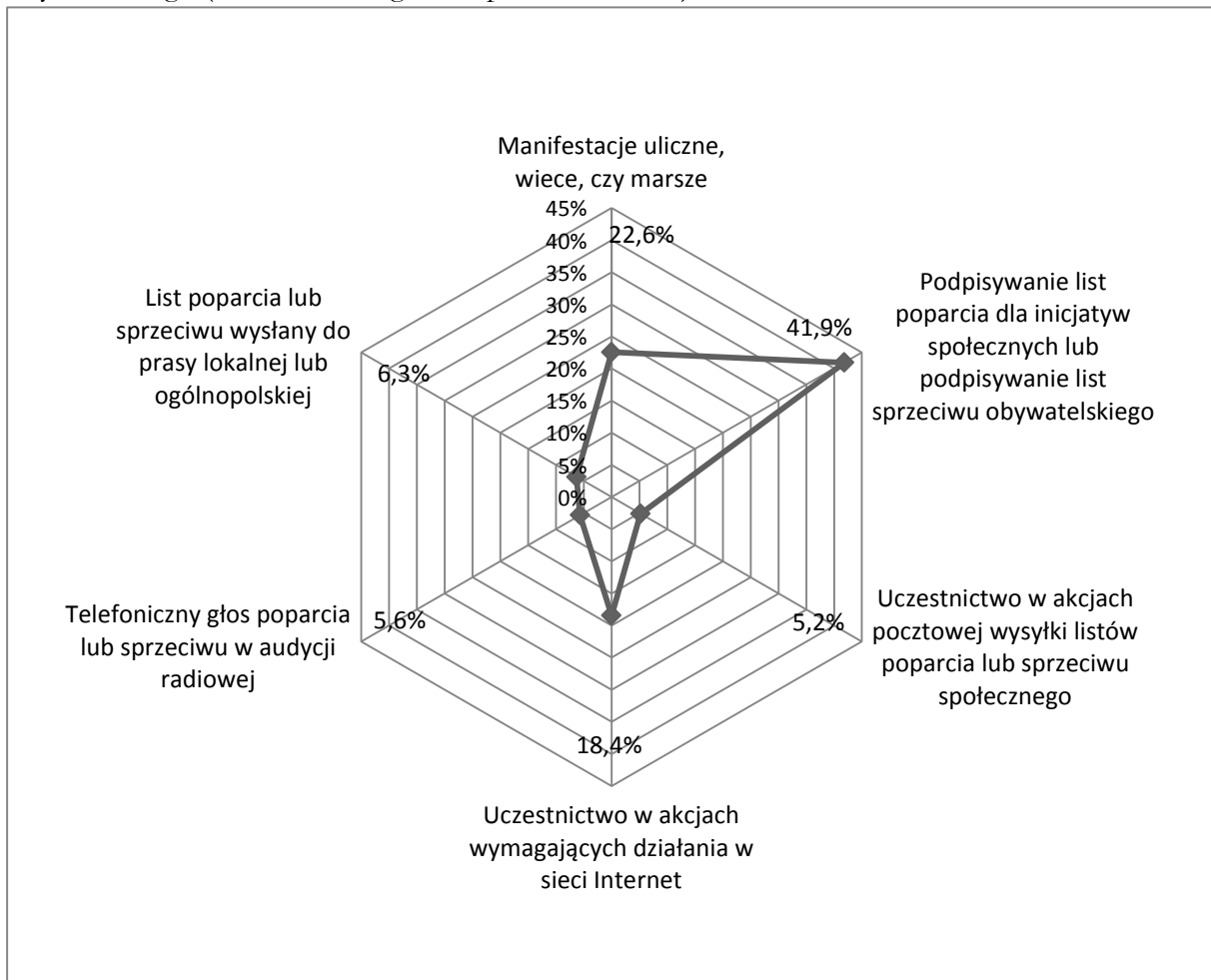
Wykres 4. Opinia respondentów wobec aktów protestu społecznego i ruchów sprzeciwu obywatelskiego według poziomu wykształcenia (% zliczeń kategorii odpowiedzi „Tak”)

Źródło: opracowanie własne $r=0,44$

Traktując protesty społeczne jako akty działań podlegające determinowanej technologicznie i światopoglądowo ewolucji działań kontestacyjnych (adekwatnie do historiozoficznego ujęcia Charlesa Tilly’ego) analizowaliśmy formy oraz kanały protestu społecznego. Tilly jest autorem porządkującej klasyfikacji typów działań protestacyjnych. Wiążąc rodzaj protestu z epoką historyczną dostarczył on nam przekrojowego indeksu repertuaru działań charakteryzujących system demokratyczny i układ stosunków w rozwiniętym kapitalizmie: *W odpowiedzi na zaistniałe przesunięcie władzy i kapitału zwykli ludzie musieli wypracować nowe formy działania, którymi okazały się kampanie wyborcze, zgromadzenia publiczne, ruchy społeczne i inne elementy nowego repertuaru* [cyt. za Della Porta, Diani 2009: 187]. W nawiązaniu do koncepcji Michaela Lipsky’ego zbadaliśmy alternatywne i zapośredniczone medialnie działania kontestacyjne występujące na obszarze aglomeracji warszawskiej. Zgodnie z tezą Lipsky’ego sądzimy, że protest to forma działania zbiorowości wykluczonych z możliwości sprawowania władzy [Lipsky 1965]. Zbiór PPPiW pozwolił zatem na opisanie oraz do pewnego stopnia zweryfikowanie deklaracyjnych form i kanałów protestu na podstawie zmiennych dotyczących skali partycypacji w działaniach protestacyjnych, wykorzystywaniu bezpośrednich (np. manifestacyjnych) i pośrednich (np. bazujących na bojkocie konsumenckim) aktach kontestacji społeczno-politycznej. Analiza objęła również alternatywne działania protestacyjne z wykorzystaniem technik ekspansywnego upubliczniania oraz symbolizacji idei sprzeciwu społecznego. Mieszkańców Warszawy mobilizują do działania raczej zapośredniczone formy protestu społecznego: 41,9% respondentów podpisywało listy poparcia dla inicjatyw społecznych lub listy sprzeciwu obywatelskiego, 18,4% deklaroowało uczestnictwo w akcjach wymagających działania w sieci Internet, 5,6% oddało telefoniczny głos poparcia lub sprzeciwu w audycji radiowej, 5,2% uczestniczyło w akcjach pocztowej wysyłki listów poparcia lub sprzeciwu społecznego, 6,3% badanych wskazało jako formę aktywności list wysłany do prasy lokalnej lub ogólnopolskiej (Wykres 5).

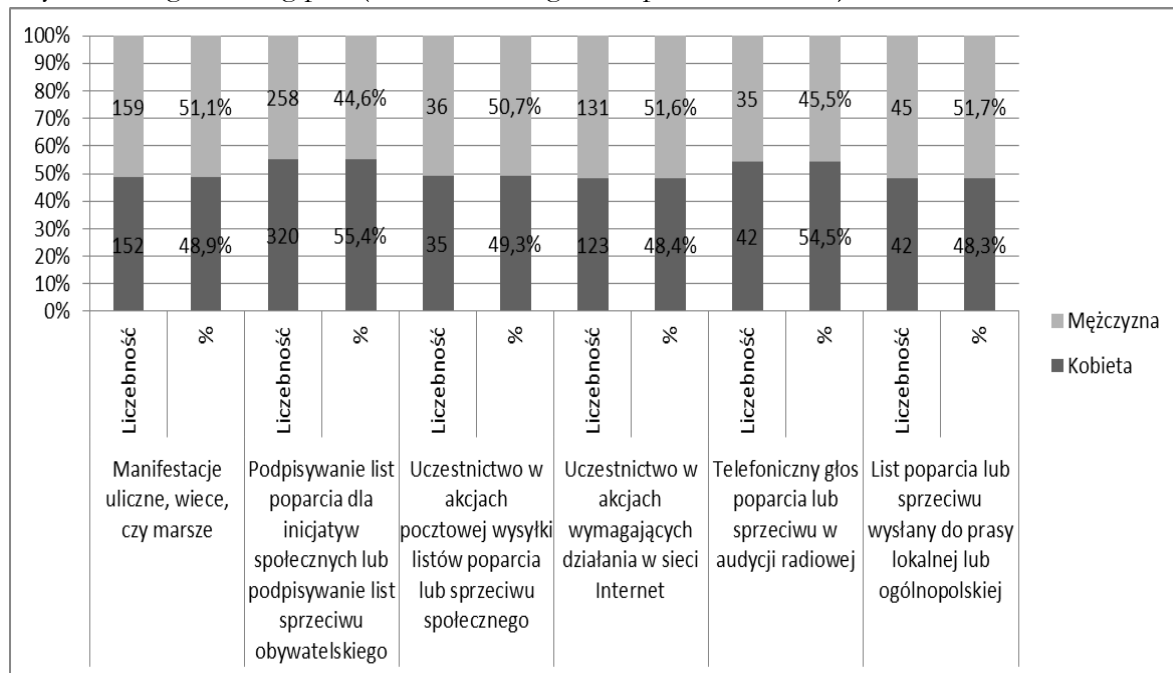
Wykres 5. Rozkład deklaracji uczestnictwa respondentów w wyróżnionych formach protestu obywatelskiego (% zliczeń kategorii odpowiedzi „Tak”)

Źródło: opracowanie własne

W przypadku form i kanałów protestu społecznego płeć w pewnym stopniu różnicuje wskazania mieszkańców Warszawy w zakresie sprzeciwu obywatelskiego (Wykres 6). Kobiety częściej niż mężczyźni wskazują na zapośredniczone kanały działań protestacyjnych, np. telefoniczny głos poparcia lub sprzeciwu w audycji radiowej – 54,5% odpowiedzi, podpisywanie listy poparcia dla inicjatyw społecznych lub listy sprzeciwu obywatelskiego – 55,4% wskazań. Mężczyzn charakteryzuje bardziej bezpośrednie podejście do aktów sprzeciwu obywatelskiego: częściej niż kobiety wskazują na manifestacje uliczne, wiece lub marsze protestacyjne – 51,1%. Podkreślmy jednak, że wśród badanych mężczyzn dominują także formy protestu za pośrednictwem listu wysłanego do prasy lokalnej lub ogólnopolskiej – 51,7% oraz działania w sieci Internet – 51,6%.

Wykres 6. Rozkład deklaracji uczestnictwa respondentów w wyróżnionych formach protestu obywatelskiego według płci (% zliczeń kategorii odpowiedzi „Tak”)

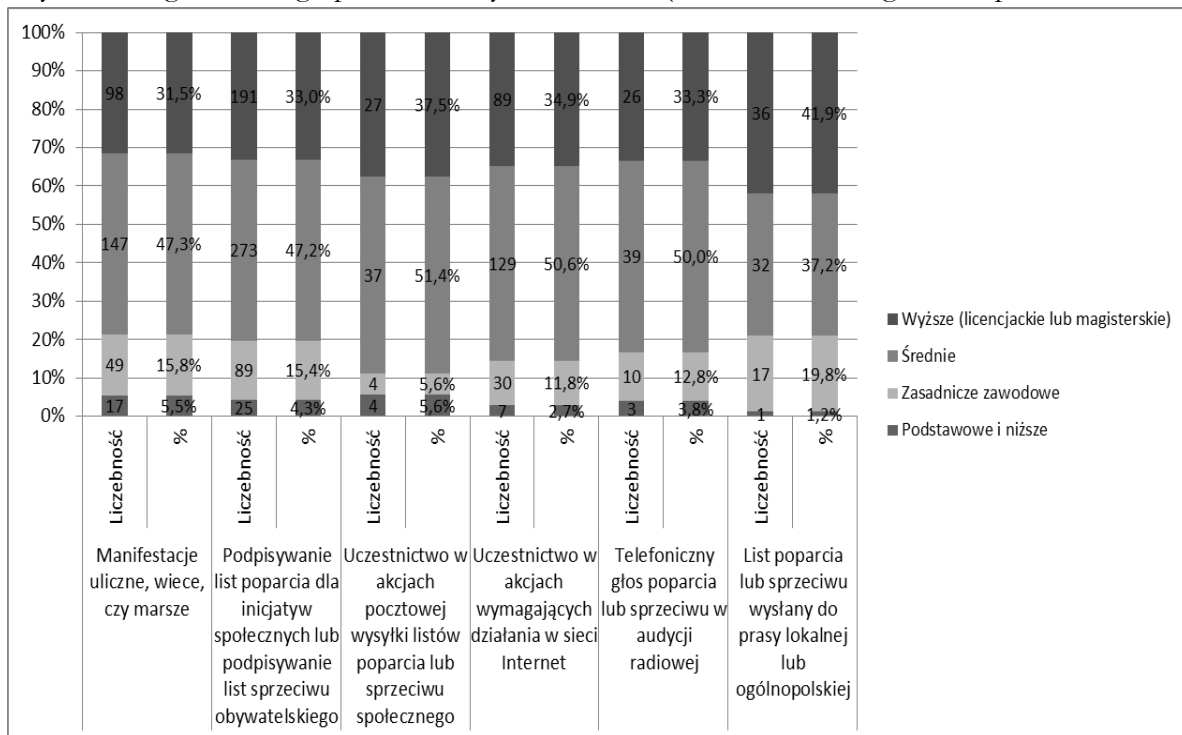

Źródło: opracowanie własne $r=0,47$

Poziom wykształcenia respondentów ma wpływ na rozkłady odpowiedzi dotyczących aktywności w wymienionych formach protestu społecznego (Wykres 7). Mieszkańcy Warszawy z wykształceniem średnim i wyższym partycypują w szerszym niż respondenci z wykształceniem zasadniczym zawodowym lub podstawowym repertuarze form sprzeciwu obywatelskiego. Badanych z wykształceniem wyższym charakteryzuje większy odsetek podejmowania działań protestacyjnych za pośrednictwem listu wysłanego do prasy lokalnej lub ogólnopolskiej i jest to zapewne rezultat wysokiego poziomu czytelnictwa prasy lokalnej i ogólnopolskiej w tej kategorii respondentów.

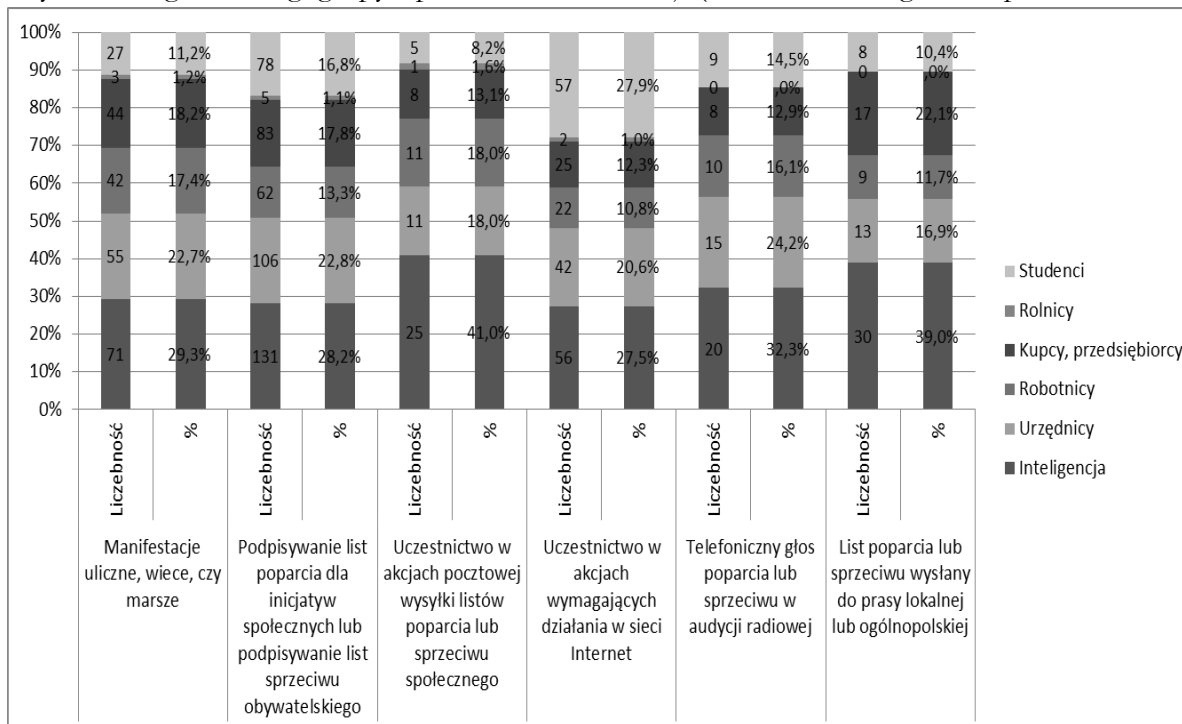
Z poziomem wykształcenia jako zmienną determinującą aktywność oraz zróżnicowanie form i kanałów protestu społecznego koresponduje przynależność respondentów do grupy społeczno-zawodowej (Wykres 8). Badani mieszkańcy Warszawy reprezentujący inteligencję i urzędników odznaczają się wyższymi deklaracjami partycypacji w protestach społecznych i bardziej niż w innych grupach społeczno-zawodowych zróżnicowanymi formami realizacji swoich aktów protestu. Należy interpretować owo korelacyjne powiązanie zwiększonym poziomem mobilizacji społecznej wśród grup świadomych swoich interesów grupowych oraz większą znajomością wśród grupy inteligentów i urzędników możliwych form i kanałów uzewnętrzniania oraz upubliczniania sprzeciwu obywatelskiego.

Wykres 7. Rozkład deklaracji uczestnictwa respondentów w wyróżnionych formach protestu obywatelskiego według poziomu wykształcenia (% zliczeń kategorii odpowiedzi „Tak”)

Źródło: opracowanie własne $r=0,46$

Wykres 8. Rozkład deklaracji uczestnictwa respondentów w wyróżnionych formach protestu obywatelskiego według grupy społeczno-zawodowej (% zliczeń kategorii odpowiedzi „Tak”)

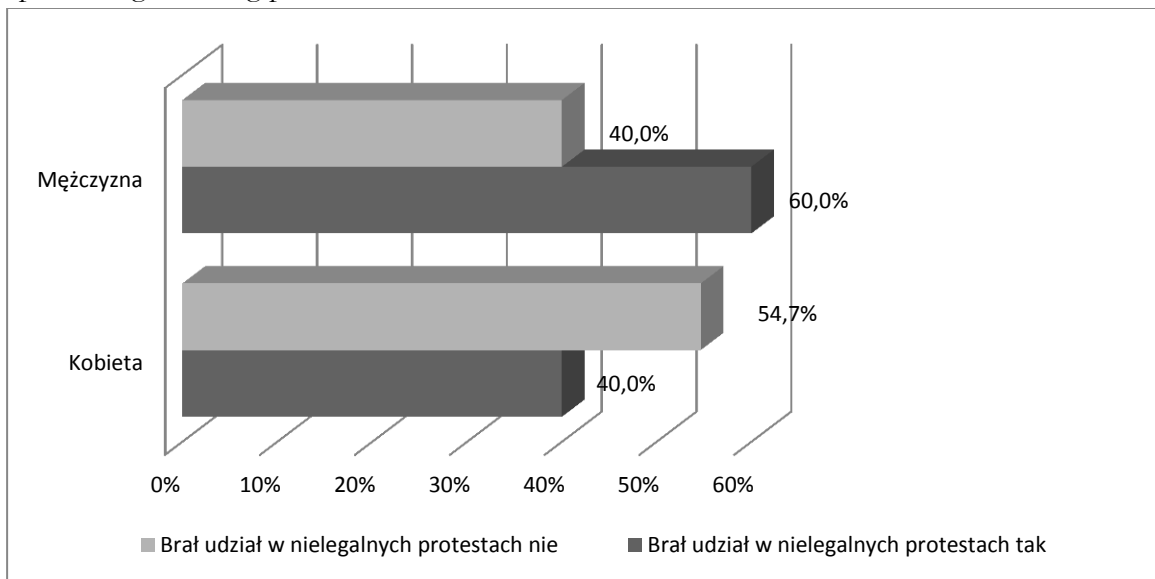

Źródło: opracowanie własne $r=0,37$

W pomiarze PPPiW 2010 interesowały nas także pozasystemowe formy protestu społecznego, które przybierać mogą postać działań opartych na strategii postaw ekstremistycznych, w sposób intencjonalny naruszających porządek prawny i reguły kultury obywatelskiej. Odrzucenie funkcjonującego w procedurze zbioru możliwych form protestu obywatelskiego i odrzucenie represyjnego systemu także na kanwie legitymizowanych systemowo aktów sprzeciwu jest składową miernika stabilizacji systemu społecznego oraz poziomu kultury obywatelskiej. W polskiej rzeczywistości ekstremalne formy negocjowania systemu przez zastosowanie strategii zwielokrotniania szkód materialnych lub symbolicznych nie należy do rezerwuaru standardowych rodzajów protestu społecznego. Na płaszczyźnie mobilizacji społecznej przemoc protestujących interpretowana jest przez obywateli jako naruszenie reguł normatywno-moralnych, nie zaś jako wystąpienie antysystemowe. W okresie zmiany systemowej ekstensywne formy protestu ujawniały konflikty klasowe związane z radykalnym przewartościowaniem w obrębie struktury społecznej, struktury której nowe definicje interesów i celów grupowych zaczęły bazować jedynie na dostępie do zasobów gospodarczych. Ekskluzja poszczególnych klas i warstw społecznych ujawniła się w trakcie działań pozasystemowych, które okazały się nader efektywne w zakresie krótkotrwałej mobilizacji wykluczonych. Polityczna instrumentalizacja działań pozasystemowych, a przede wszystkim jawne wykorzystanie zmobilizowanych do budowania elektoratu wyborczego partii populistycznych obniżyło wagę działań antyreżimowych i aktów protestu naruszających porządek normatywny. Moralna kategoryzacja logiki szkód pozostała alternatywą protestu społecznego, ale alternatywą interpretowaną jako ostateczna taktyka walki marginalizowanych: *Niszczenie własności jako taktyka protestu ma ograniczoną skuteczność, ale jest bardzo ważne [...]. Uczestnicy protestu i osoby obserwujące go w telewizji widzą, że czasem jedna cegła w ręku naprawdę zdeterminowanego człowieka może zburzyć symboliczną ścianę* [Cyt za Della Porta, Diani 2009: 192].

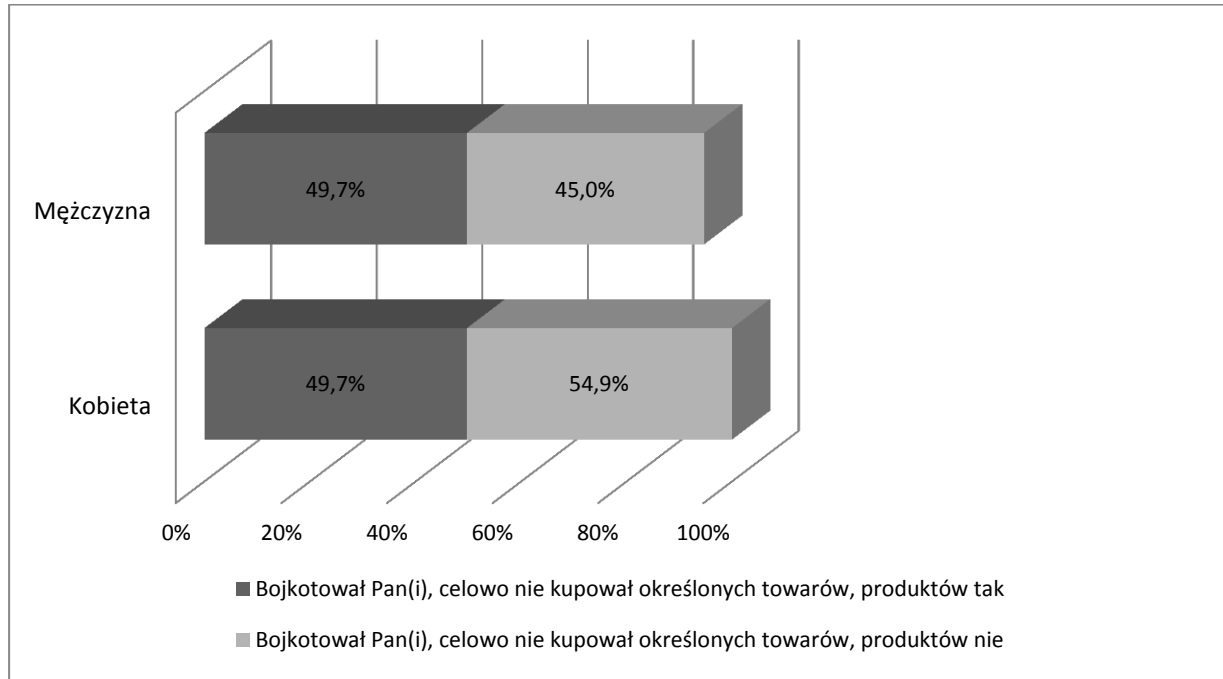
Skrajnie niski odsetek badanych mieszkańców Warszawy (nieco powyżej granicy błędu statystycznego) zadeklarował udział w nielegalnych formach protestu społecznego. Wydaje się, że mieszkańcy aglomeracji warszawskiej są bezpośrednio narażani na efekty pozasystemowych działań protestacyjnych i traktują je w kategoriach uciążliwych dla obywateli, nie zaś dla reprezentantów urzędów centralnych i służb publicznych. Wszystkie potencjalne szkody materialne radykalnych form protestu bezpośrednio dotyczą mieszkańców Warszawy i są jednoznacznie potępiane. Częściej mężczyźni niż kobiety zadeklarowali uczestnictwo w nielegalnych protestach i jest to prawdopodobnie konsekwencja normatywno-moralnego wartościowania przemocowych aktów sprzeciwu społecznego (Wykres 9).

Wykres 9. Rozkład deklaracji uczestnictwa respondentów w nielegalnych aktach protestu społecznego według płci

Źródło: opracowanie własne $r=0,33$

Bojkot konsumencki jako typ protestu obywatelskiego jest świadomym aktem odmowy partycypowania w procesie zakupu i konsumpcji produktów lub usług, które markowane są producentem łamiącym zasady etyki, przy czym producentem lub usługodawcą mogą być podmioty gospodarcze lub państwa. Bojkot konsumencki stanowi wyraz rozwiniętej świadomości obywatelskiej i traktowany jest jako akt działania skutecznego szczególnie w społeczeństwach masowej konsumpcji. Podważanie reguł funkcjonowania rynku, praw podaży i popytu, przez intencjonalną i masową odmowę zakupu dóbr i usług stanowi mechanizm sprzeciwu prowadzący do ograniczenia zysków poszczególnych producentów lub usługodawców, a w rezultacie do osłabienia pozycji rynkowej marki lub produktu. Bojkot konsumencki wymaga mobilizacji społecznej odwołującej się do solidaryzmu wyznawanych wartości, nie zaś do solidaryzmu klasowego bazującego na wspólnocie sytuacji ekonomicznej i wspólnocie interesów klasowych. W badaniu mieszkańców Warszawy zbadaliśmy stosunek i poziom uczestnictwa respondentów w akcie protestu przyjmującego postać bojkotu konsumpcyjnego (Wykres 10). W przeciwieństwie do partycypacji w antysystemowych formach protestu społecznego wśród mieszkańców Warszawy deklarujących uczestnictwo w bojkocie produktów i usług dominuje symetria kobiet i mężczyzn. Z drugiej strony jest to motywowane większym niż w przypadku frakcji mężczyzn odsetkiem kobiet, które w ramach budżetów domowych regularnie wydają kapitał na codzienne utrzymanie rodziny, na zakup produktów codziennego użytkowania.

Wykres 10. Rozkład deklaracji bojkotu konsumenckiego dóbr i usług według płci

Odpowiedzi nie sumują się do 100% ponieważ z rozkładu usunięto kategorię „Brak odpowiedzi”
 Źródło: opracowanie własne

Poszczególne formy protestu społecznego wykazują różne poziomy radykalizmu, a także odmienne strategie działań w obrębie obowiązujących procedur demokratycznych lub działań pozasystemowych. Analizowane przykłady, które moglibyśmy rozszerzyć na studia nad radykalnymi zmianami społecznymi w różnych epokach i w różnych społeczeństwach, pozwalają na traktowanie protestu obywatelskiego jako narzędzia, którego etos winien być definiowany wewnętrzną logiką i miarą sprawności uzyskiwanych efektów, a nie emocjonalną oceną w oparciu o badania radykalnych konsekwencji rewolucyjnych zmian społecznych. Socjologiczne koncepcje ruchów protestu społecznego: Alain Touraine'a - interwencjonizm socjologiczny, Clausa Offe - przekraczanie granic polityki instytucjonalnej,

C. Ernesto Laclau i Chantal Mouffe – demokratyczna praktyka hegemonii czy D. Donatelli della Porta i Mario Diani – symbolizacje działań zbiorowych mogą być z powodzeniem stosowane do analizy zorganizowanych aktów protestu społecznego, których uczestnikami są mieszkańcy polskich aglomeracji, przy założeniu koniecznej lokalizacji do warunków polskiego społeczeństwa potransformacyjnego. Badania nie dostarczają danych umożliwiających skonstruowanie modelu cyklu rozwoju protestu lub nawet typologii aktów sprzeciwu obywatelskiego w aglomeracji warszawskiej, ale stanowią przyczynek do eksploracji zagadnień, które w społeczeństwach nowoczesnych definiują procesy konstrukcji i rekonstrukcji obywatelskich idei oraz służą do wyjaśniania mechanizmów mobilizacji społecznej nie w ramach struktur klasowych, ale w obrębie uniwersum ruchów kontestacyjnych.

Bibliografia:

- BASZKIEWICZ J., MELLER S. (1983), *Revolucja francuska 1789-1794. Społeczeństwo obywatelskie*, Warszawa.
- BAUMAN Z. (2000), *Ponowoczesność jako źródło cierpienia*, Warszawa.
- COSER, L. (2009), *Funkcje konfliktu społecznego*, Kraków.
- DELLA PORTA D., DIANI M. (2009), *Ruchy społeczne*, Kraków.
- GORLACH K., MOONEY P. H. (2008), *Dynamika społeczeństwa: socjologiczne koncepcje ruchów społecznych*, Warszawa.
- KRASNODEBSKI, Z. (2000), *Max Weber i jego analiza religii światowych*, w: tenże, *Etyka gospodarcza religii światowych*, t. 1: *Taoizm i konfucjanizm*, Kraków, s. I-XXXII.
- KUCZYNSKI, P., MARCIN F. i in. (1994), *W poszukiwaniu ruchu społecznego: wokół socjologii Alaina Touraine'a*, Warszawa.
- LEGUTKO R. (1985), *Eric Voegelin: polityka i transcendencja*, „Znak” nr 370-372.
- LIPSKY M. (1965), *Protest and City Politics*, Chicago.
- MANDES S. (2007), *Ruchy społeczne w Polsce*, w: MIROŚLAWA MARODY (red.) *Wymiary życia społecznego. Polska na przełomie XX i XXI wieku*, Warszawa.
- MCADAM, D., and SNOW D. (1997), *Social Movements: Readings on their Emergence, Mobilization, and Dynamics*, Los Angeles.
- MCADAM, D., TARROW S., TILLY Ch. (1997), *Toward and Integrated Perspective on Social Movements and Revolutions*, w: MARK I. LICHBACH, ALAN S. ZUCKERMAN (red.) *Comparative Politics: Rationality, Culture, and Structure*. Cambridge.
- MISZTAL B. (1984), *Socjologiczna teoria ruchów społecznych*, *Studia Socjologiczne*, nr 1, s. 113-38.
- OFFE C. (1995), *Nowe ruchy społeczne – przekraczanie granic polityki instytucjonalnej*, w: JERZY SZCZUPACZYŃSKI (red.) *Władza i społeczeństwo*, Warszawa.
- OST D. (2007), *Kłeska „Solidarności”. Gniew i polityka w postkomunistycznej Europie*, Warszawa.
- TARROW S. (1997), *Power in Movement: Social Movements, Collective Action and Politics*. Cambridge.
- TILLY CH. (1997), *Revolucje europejskie 1492-1992*, Warszawa.
- TOCQUEVILLE de A. (1970), *Dawny ustrój i rewolucja*, Warszawa.
- TOKARSKI S. (1996), *Orient i subkultury*, Warszawa.
- TOURAINÉ A. (1995), *Wprowadzenie do analizy ruchów społecznych*, w: JERZY SZCZUPACZYŃSKI (red.) *Władza i społeczeństwo*, Warszawa.
- TURNER J. (2004), *Struktura teorii socjologicznej*, Warszawa.
- ZARZECKI M. (2004), *Koncepcja „religii obywatelskiej” jako paradygmatyczny model religii politycznej*, „Biuletyn Socjologii Religii” w „Collectanea Theologica” nr 4, s. 177-188.
- ZARZECKI M. (2005), *New Age i postmodernizm, czyli o losie sacrum w ponowoczesnym świecie*, w: A. Wańka (red.), *New Age - zagadnienia i implikacje*, Szczecin.
- ŻUK P., (2001), *Społeczeństwo w działaniu: ekolodzy, feministki, skłotersi. Socjologiczna analiza nowych ruchów społecznych w Polsce*, Warszawa.